

УДК 343.121

Задосенко О.В.,
канд. юрид. наук, адвокат,
асистент кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Куценко Д.В.,
канд. юрид. наук,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем громадської безпеки
Національної академії внутрішніх справ

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У РАЗІ СМЕРТІ
ОСОБИ, СТОСОВНО ЯКОЇ ЗІБРАНО ДОСТАТНЬО
ДОКАЗІВ ПРИЧЕТНОСТІ ДО ВЧИНЕННЯ
ЗЛОЧИНУ ПІСЛЯ ЇЇ СМЕРТІ**

У статті аналізуються питання здійснення кримінального провадження у разі смерті особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів причетності до вчинення злочину після її смерті, визначаються проблеми нормативно-правового регулювання процесуального статусу такої особи, формулюються пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, підозрюваний, закриття кримінального провадження.

В статті аналізуються питання здійснення кримінального провадження у разі смерті особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів причетності до вчинення злочину після її смерті, визначаються проблеми нормативно-правового регулювання процесуального статусу такої особи, формулюються пропозиції щодо їх усунення.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовное производство, подозреваемый, закрытие уголовного производства.

In this article are discussed issues of implementing criminal proceedings in case of death of the person with regards to who are collected enough evidences about his involvement in committing the crime after his death, defined problems of legal regulation of procedural status of such person, represented proposals for their elimination.

Keywords: Criminal procedure, criminal proceedings, suspect, closing of criminal case.

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року не тільки запровадив багато нових інститутів кримінального провадження, але і значно змінив вже існуючі. Великі зміни стосувались і статусу учасників кримінального провадження, зокрема, підозрюваного. Здійснюючи системний аналіз статей 43, 43-1, 106, 148, 165-2 Кримінально-процесуального кодексу 1960 року, можна стверджувати, що підозрюваний, як учасник процесу, володів такими характеристиками, як тимчасовість, необов'язковість, епізодичність. Так, строк перебування конкретної особи у статусі підозрюваного у кримінальній справі міг тривати максимум до 10 діб, після спливу якого щодо особи або скасовувався запобіжний захід, що тягнуло за собою втрату відповідного процесуального статусу, або дана особа набувала статусу обвинуваченого в разі винесення щодо неї відповідної постанови. Також особа могла взагалі не проходити через статус підозрюваного в разі відсутності застосування щодо неї заходів, передбачених ст. 43-1 КПК 1960 р.: затримання або іншого запобіжного заходу до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого, а одразу набувати статусу обвинуваченого з моменту винесення постанови, що згадувалася вище. В КПК 2012 року процесуальний статус підозрюваного еволюціонував до основного, центрального учасника досудового розслідування зі сторони захисту. Саме тому в останні роки тема процесуального статусу підозрюваного, забезпечення його прав

та інтересів, удосконалення процесуального статусу набула значної популярності в наукових колах.

Аналіз дослідження даної проблеми. Вирішення проблем процесуального статусу підозрюваного знайшли своє відображення у працях таких науковців, як В.О. Гринюк, Ю.М. Грошевий, Л.М. Лобойко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Л.Д. Удалова, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та інших. В той же час, невіршеним продовжує залишатися ряд питань, що прямо чи опосередковано стосуються статусу підозрюваного: час повідомлення про підозру, що був би достатнім для надання стороною захисту доказів на досудовому розслідуванні, момент повідомлення особі про підозру як початок реалізації функції обвинувачення, правовий статус особи, щодо якої зібрані дані щодо вчинення нею кримінального правопорушення, але про підозру якій не повідомлено, тощо. Метою даної статті є аналіз статей кримінального процесуального законодавства, практики Європейського суду з прав людини для формування пропозицій щодо удосконалення деяких положень Кримінального процесуального кодексу 2012 року що стосуються осіб, щодо яких зібрані певні дані з приводу вчинення ними кримінального правопорушення, але про підозру яким не повідомлено у зв'язку з їх смертю.

Метою статті є дослідження питання здійснення кримінального провадження у разі смерті особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів причетності до вчинення злочину після її смерті.

Виклад основного матеріалу. Підозрюваний, особливості його процесуального статусу та порядок повідомлення про підозру стали предметом наукових дискусій практично з першого дня опублікування тексту Кримінального процесуального кодексу, які тривають і по сьогоднішній день. Такі дискусії знаходять своє відображення і у діяльності законодавця, а їх результати трансформуються у законопроекти, зокрема, законопроект «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо порядку реабілітації, в тому числі реабілітації померлого)». Деякі з таких законопроектів приймаються Верховною Радою України і вносять зміни до існуючих статей КПК України, наприклад,

Закон України № 1689-VII від 07.10.2014 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» [1]. Даний закон значно змінив позицію законодавця, відповідно до якої особа не могла набути статусу підозрюваної, якщо їй не було вручено письмового повідомлення про підозру, що викликало певні ускладнення. Можна погодитися з думкою В. О. Гринюка, відповідно до якої незрозумілим був порядок вручення письмового повідомлення про підозру у випадку неможливості такого вручення (ч. 1 ст. 277 КПК України). Якщо таке вручення є неможливим, це означає, що і в інший спосіб це зробити не можна. Запідозрена особа могла не з'являтися на виклики до слідчого, прокурора без поважних причин, навмисно уникати одержання повідомлення про підозру. У цьому разі до такої особи не можна було застосувати привід, оскільки він застосовується до підозрюваного, обвинуваченого або свідка (ч. 3 ст. 140 КПК України), а ця особа також ще не набула офіційного статусу підозрюваного [2, с. 124]. Після того, як законом № 1689-VII частину першу статті 42 КПК України було доповнено словами «або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок не встановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень», факт виникнення процесуального статусу підозрюваного в особи вже не пов'язувався виключно з необхідністю вручення їй відповідного повідомлення. В той же час дані зміни стали об'єктом критики з боку деяких науковців і практиків, які вказували на порушення за таких умов деяких елементів права на захист особою, яка набула процесуального статусу підозрюваного таким шляхом, зокрема, право на подання доказів такою особою не могло бути реалізоване в повному обсязі.

Традиційно у науці кримінального процесуального права підозра розглядається як обґрунтоване припущення слідчого та/або прокурора про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, яке формалізоване у

повідомленні про підозру, та має бути перевірено для спростування або підтвердження [3, с. 241].

На нашу думку, підозру у вчиненні кримінального правопорушення можна також визначити як правовідношення (правовий зв'язок) між державою і особою, яке полягає у конкретизованій письмовій претензії держави в особі її уповноважених органів та службових осіб до особи з приводу можливого вчинення нею дій, передбачених відповідними статтями закону про кримінальну відповідальність, яке зникає в разі спростування (закриття кримінального провадження щодо підозрюваного) або перетворюється у обвинувачення в разі підтвердження.

З моменту появи підозрюваного і, як наслідок, сторони захисту у кримінальному провадженні, починається і реалізація функції захисту взагалі. Від того, чи буде дотримана процесуальна форма, чи будуть забезпечені відповідному суб'єкту усі гарантовані Конституцією та законодавством права, залежить верховенство права, законність кримінального провадження, можливість постановлення справедливого кінцевого рішення у провадженні, тощо.

В той же час, досить типовими є ситуації, відповідно до яких сторона обвинувачення, виконуючи свою функцію, збирає дані стосовно вчинення кримінального правопорушення конкретно особою, проводить гласні та негласні розшукові слідчі дії, проте відобразити зібрану доказову базу у оформлену претензію – повідомлення про підозру – не встигає з тих чи інших (об'єктивних чи суб'єктивних) причин, а людина, яка за результатами зібраних даних могла би бути повідомленою про підозру, помирає. В такому разі логічна постає питання щодо подальшого розвитку досудового розслідування та кримінального провадження в цілому, оскільки очевидно, що поява сторони захисту за таких умов буде ускладнена або взагалі унеможливлена.

Стаття 284 чинного КПК містить у своїх нормах вичерпний перелік підстав для закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи. П. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України вказує, що кримінальне провадження закривається в разі, якщо помер підозрюваний, обвинувачений,

крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого. В той же час, очевидно, що в даному випадку мова йде про смерть особи, щодо якої були здійснені певні дій, передбачені ст. 42 КПК України і яка вже набула статус підозрюваної. Можливість же закриття кримінального провадження щодо померлої особи, яка на час смерті не мала статусу підозрюваного чи обвинуваченого, але стосовно якої органом досудового розслідування зібрано достатньо даних для підозри у вчиненні злочину чинним кримінальним процесуальним законодавством не передбачена.

Важливість ознаки підозри як припущення полягає у тому, що воно може бути спрямоване лише до живої особи. Це підтверджується статтями 42, 276-278 КПК України, які визначають статус підозрюваної особи, випадки його набуття та порядок письмового повідомлення про підозру. Як вже згадувалось вище, стаття 42 КПК України визначає єдиний випадок, коли особа може бути підозрюваною, безпосередньо не ознайомившись з повідомленням про підозру: якщо місцезнаходження особи не встановлено (однак саме повідомлення про підозру складено). В даному випадку законодавцем презюмується, що особа є живою, але розшукати її для вручення і ознайомлення з таким повідомленням про підозру є неможливим (хоча такі спроби, безумовно, здійснюються відповідними органами).

Таким чином, даний правовий зв'язок не може виникати між державою і особою, яка померла, і до якої на момент смерті не було спрямовано жодних підозр (претензій кримінально-правового характеру) з боку держави. Така позиція відображена і в теорії кримінального права. Так, у науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України говориться, що померлі особи не можуть бути суб'єктами вчинення злочину, відповідно, смерть особи, яка вчинила злочин, виключає постановку питання про відповідальність цієї особи [4, с. 67-68].

Не визначаючи можливість повідомлення про підозру особі, яка померла на момент встановлення достатніх даних для такого повідомлення, законодавець, на нашу думку, виходив з наступних міркувань.

1. Така можливість може бути сприйнята як порушення деяких елементів права на справедливий суд, що знаходять своє відображення у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема:

- право бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

- право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд;

- право допитувати свідків обвинувачення.

Як вказує Європейський суд з прав людини, в кримінальних питаннях надання повної, детальної інформації про обвинувачення, висунутих проти обвинуваченого, і, як наслідок, правова характеристика того, що суд може вирішити за даним питанням, є обов'язковою попередньою умовою забезпечення справедливості судових розглядів [5, с. 42]. Така позиція була відображена, зокрема, у рішеннях Пелісьє і Сассі проти Франції [БП] (*Pelissier and Sassi v. France [GC]*), пункт 52; Сейдович проти Італії [БП] (*Sejdovic v. Italy [GC]*), пункт 90.

Очевидно, що у випадку фізичної смерті, відсутня будь-яка можливість щодо особистої реалізації таких гарантій, що закріплені на найвищому міжнародному рівні.

2. Особа, яка на час смерті не мала статусу підозрюваного чи обвинуваченого, але стосовно якої органом досудового розслідування зібрано достатньо даних для підозри у вчиненні злочину, не має можливості здійснювати доказової діяльності – особисто або через обраного ним захисника. В той же час ще радянські процесуалісти визнавали доказування стороною захисту необхідним елементом кримінально-процесуальної форми. Як писав М. М. Михеєнко, в зібранні, закріпленні, перевірці і, особливо, оцінці доказів на стадії попереднього розслідування беруть участь не тільки державні органи і особи, що проводять процес, а і підозрюваний, обвинувачений, його захисник і законний представник, а також потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач і їх представники [6, с.34]. Не зважаючи на те, що відповідно до елементів презумпції невинуватості, підозрюваний не зобов'язаний доводити свою невинуватість, йому, все ж, повинне бути надано право

здійснювати доказову діяльність за його бажанням. Очевидно, що за даних умов гіпотетичне бажання або небажання особи здійснювати таку діяльність залишиться нез'ясованим. Європейський суд з прав людини вже неодноразово висловлював свою позицію з даного приводу. Так, у справі «Зана проти Туреччини» (*Zana v Turkey*), 18954/91, від 25 листопада 1997 року, суд визнав порушення державою положення ст. 6 Конвенції, зазначивши, що «з урахуванням того, чим ризикував пан Зана, якого вже засудили до тюремного ув'язнення на термін дванадцять місяців, суд національної безпеки не міг, дотримуючись умови про справедливий судовий розгляд, ухвалювати рішення, не оцінивши прямо доказів, наданих заявником особисто... Якщо б заявник був присутнім на слуханні, то мав би нагоду, зокрема, пояснити, які в нього були наміри, коли він зробив свою заяву, і за яких обставин відбувалося інтерв'ю, міг викликати журналістів як свідків або вимагати пред'явлення запису. Ні «непряме» слухання в Айдинському суді присяжних, ні присутність адвокатів заявника на слуханнях в Діярбакирському суді національної безпеки компенсувати відсутності обвинуваченого не може.» [7, с. 399].

Визначаючи процедуру, за якою повинні діяти учасники провадження в разі настання смерті підозрюваного або особи, що могла би стати підозрюваним, – потрібно виходити з таких обставин. На нашу думку, важливим є розмежування ситуацій, за однією з яких особі було повідомлено про підозру, а потім настала її смерть, а за іншою – особа не мала процесуального статусу у провадженні, а після настання смерті органами досудового розслідування було зібрано достатньо доказів для обґрунтованої підозри. В таких випадках не можна застосовувати аналогічні механізми щодо закриття кримінального провадження з наступних причин.

В першому випадку особа вже набула статусу підозрюваного, тобто держава, хоч і первинно, проте висловила свої припущення щодо здійснення нею кримінального правопорушення. Таким чином особа стає учасником кримінального провадження у якості підозрюваного, набуває ряд прав і гарантій (зокрема право на захист, право на реабілітацію і відновлення свого доброго імені), разом із

необхідністю виконувати процесуальні обов'язки. Саме тому КПК України в п. 5 ст. 284 вказує, що в випадку необхідності реабілітації померлого кримінальне провадження не може бути закрите. Значною проблемою при цьому дійсно продовжує залишатись відсутність механізму ініціювання такого кримінального провадження та переліку відповідних суб'єктів.

В другому випадку особа могла не мати процесуального статусу в провадженні взагалі, або бути допитаною як свідок (що, по суті, не грає значної ролі). Найголовнішим є факт відсутності з боку держави, її уповноважених органів і посадових осіб будь-яких конкретизованих, письмових претензій з приводу вчинення нею кримінального правопорушення. В той же час факт смерті особи, втрата нею кримінальної процесуальної правосуб'єктності не дозволяють, в контексті норм чинного кримінального і кримінального процесуального законодавства, спрямувати до померлого такі претензії. При цьому, такі претензії не можуть бути спрямовані і до її близьких родичів, оскільки діє принцип персональної (індивідуальної, особистої) кримінально-правової відповідальності особи.

Разом з тим, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає відкриття кримінального провадження щодо конкретної особи. Аналіз ст. 214 КПК України 2012 року дає підстави стверджувати, що всі провадження, що відкриваються за його правилами, є так званими «фактовими», а можливість встановити особу, щодо якої є певні дані щодо вчинення саме нею кримінального правопорушення, на етапі внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань, є неможливим принаймні з точки зору процесуальної форми. В той же час КПК 1960 року передбачав таку можливість, зокрема у ч. 3 ст. 98 містилось положення, що якщо на момент порушення кримінальної справи встановлено особу, яка вчинила злочин, кримінальну справу має бути порушено щодо цієї особи. В такому випадку, в держави вже виникала певна претензія кримінально-правового характеру до конкретної особи, і, хоча порівнювати статус особи, щодо якої порушено кримінальну справу зі статусом підозрюваної чи обвинуваченої особи вбачалось неможливим в силу практично повної

відсутності норм, що регламентували правовий статус особи, щодо якої порушено кримінальну справу (фактично, така особа згадувалась, крім статті 98, у статтях 98-1 та 98-2), все ж очевидним була наявність процесуального зв'язку між органами досудового розслідування та відповідною особою.

Що стосується перспектив розвитку і вирішення питання, що піднімається у даній статті, то, очевидно, воно може бути вирішено шляхом внесення змін до чинного Кримінального процесуального кодексу. Такі процеси вже мали місце, зокрема, у вигляді внесення законопроекту, що вже згадувався вище, «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо порядку реабілітації, в тому числі реабілітації померлого)» під авторством народних депутатів України Павловського А.М., Стеця Ю.Я., Бригинця О.М., який, хоча і не заповнював прогалину у правовому регулюванні закриття кримінального провадження щодо осіб, які не набули статусу підозрюваного, все ж був спрямований на регламентування реабілітації у діючому Кримінальному процесуальному кодексі України у спосіб визначення порядку реабілітації особи, у тому числі реабілітації померлого у кримінальному провадженні.

Висновки. Вбачається дві можливі конструкції внесення змін до існуючого КПК з метою заповнення прогалини, що виникла на даний момент:

1. Шляхом внесення змін до п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України, виклавши її у редакції: *«помер підозрюваний, обвинувачений, або особа, щодо якої після її смерті зібрано достатньо доказів причетності до вчинення злочину*, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого». В такому випадку законодавчо буде закріплений новий суб'єкт кримінального провадження – особа, щодо якої після її смерті зібрано достатньо доказів причетності до вчинення злочину, що потребуватиме і внесення змін до ст. 3 КПК і до подальшого запровадження механізму участі захисників такої особи, тощо.

2. Шляхом доповнення глави 22 КПК України статтею 278-1, що містила б наступні норми: *«Якщо у випадку, передбаченому пунктом третім частиною першою статті 276, достатні докази для підозри особи у вчиненні*

кримінального правопорушення стали наявні після смерті такої особи, повідомлення про підозру померлої особи вручається її близьким родичам з роз'ясненням права вибору захисника, участь якого у такому провадженні буде обов'язковою та правом вимагати продовження кримінального провадження для реабілітації померлої особи».

При цьому, другий варіант вбачається більш небезпечним та загрозливим з точки зору гарантування прав підозрюваної особи. Очевидно, що за таких умов до особи не зможуть бути застосовані ряд гарантій, визначених ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі основні права, як: право бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього; захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд; допитувати свідків обвинувачення, тощо. Вдосконалення процесуального законодавства не повинно призводити до невмотивованих обмежень прав учасників кримінального провадження.

Література:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини [Текст]: Закон України від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 46, стор. 3004, стаття 2046.

2. Гринюк В. О. Окремі питання повідомлення особи про підозру як початок реалізації функції обвинувачення [Текст] / В. О. Гринюк // Право України. – 2013. – № 11. – С. 120 – 126.

3. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність [Електронний ресурс] / О. В. Капліна // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ . - 2013. - № 1. - С. 238-242. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/aymvs_2013_1_43.pdf

4. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] / За ред. М. І. Мельника,

М. І. Хавронюка. - 4-те вид., переробл. та доповн. - К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.

5. Руководство по статье 6 конвенции. Право на справедливое судебное разбирательство (уголовно-правовой аспект) [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.echr.coe.int>

6. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве [Текст] / М. М. Михеенко. – К.: Юринком Интер. – 2012. – 161 с.

7. Джеремі Макбрайд. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. [Текст] / Макбрайд Дж. – К.: «К.І.С.», 2013 – 576 с.

УДК 343.156

Кулянда М. І.,
суддя Апеляційного суду Чернівецької області

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Вивчення та розвиток психології суддівської діяльності є важливим складником реалізації судової реформи в Україні, оскільки вона досліджує психологічні закономірності правозастосовчої діяльності й вивчає психологічні основи професіограми судді, індивідуального стилю та майстерності, вироблення професійних навичок і вмінь. Враховуючи наведене, у статті розглянуто психологічні особливості судового провадження в суді апеляційної інстанції у кримінальному процесі та врахування їх особливостей для прийняття законного та об'єктивного рішення у провадженні.

Ключові слова: суд, апеляція, апеляційне провадження, психологія судового розгляду, кримінальний процес.

Изучение и развитие психологии судейской деятельности является важной составляющей реализации судебной реформы в Украине, поскольку она исследует психологические закономерности правоприменительной деятельности и изучает